

САМОТАТА И БЕЗДОМНОТО БИТИЕ

Мирослава Христоскова, Валери Личев

Институт по философия и социология – Българска академия на науките

Резюме: *Бездомността не е свързана само с липсата на покрив. От семиотична и психоаналитична гледна частството на безприютност произтича от разкъсване на връзката със значимите други и на последвалата загуба на означаващи. Това води до обедняване и опростяване на езика, както и до загуба на идентичност и изпадане в асимволия – една от особеностите на меланхолно-депресивния комплекс според Юлия Кръстева. Статията разглежда литературни примери за възникване на чувство за бездомност, както и опитите на личността да се противопостави благодарение на езика на връхлитащата я деградация.*

Ключови думи: *бездомност, семиотика, меланхолно-депресивен комплекс, психоанализа, асимволизъм.*

LONELINESS AND HOMELESSNESS

Miroslava Hristoskova, Valeri Lichev

Institute of Philosophy and Sociology – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: *The homelessness does not relate only to the lack of roof. From semiotic and psychoanalytic point of view it is associated with the rupture of the relationship with the significant others and on this base with the loss of signifiers. This loss leads not only to impoverishment and simplification of the language, but also to the loss of identity and falling into asymbolism – one of the peculiarities of melancholic-depressive complex according to J. Kristeva. Based on examples from belles-lettres, the article examines the conditions for the emerging of the sense of homelessness, regardless of ownership or loss of home, and the struggle of the person against the degradation to which this sense leads. The analyses are accomplished in interdisciplinary and intertextual way.*

Keywords: *Homelessness, Semiotics, Melancholic-Depressive Complex, Psychoanalysis, Asymbolism*

Понятието „дом“ е трудно за дефиниране, тъй като за различни хора означава различни неща. Общото за него е, че представлява нулевата точка на координатна система, която налагаме на света за нуждите на нашите ориентации. От него се отправяме на път, към него се стремим да се завърнем. По този повод А. Шютц отбелязва: „Там, където съм се озовал, е моето „жилище“, там, където възнамерявам да се установя, е моето „местопребиваване“, там, откъдето идвам и където искам да се завърна, е моят „дом“. Домът не е просто мястото, където живея..., той е всичко онова, което символизира“¹.

¹ Шютц, А. *Чужденецът* – София: ЛИК, 1999, с. 24.

Без дом човекът би бил разпръснато същество. Поради това Башлар пише: „Душата ни е като жилище. При спомена за „къщи“ и „стаи“ ние се учим да „живеем“ в самите себе си“². Домът е първият свят на човешкото същество, „космос в пълното значение на думата“. Чрез грижите за него човек израства вътрешно и става способен да започне нов живот³. Както отбелязва Карл Юнг: „Ако по-рано аз съм считал за свой дълг да призовавам другите към порядък, то сега разбирам, че ми е нужно да призовавам към порядък самия себе си, че за начало ми е необходимо да приведа в порядък своя собствен дом“⁴.

Символният подход към дома ни предпазва от натуралистичните интерпретации, като същевременно ни позволява да разберем защо, дори когато е далеч от дома си, човек може да не се почувства бездомен, както и обратното – защо може да се преживее като такъв дори да не е лишен от жилище. Като илюстрация на първия случай можем да приведем думите на Сент-Екзюпери, написани през Втората световна война: „Групата 2/33, това е моят дом. И разбирам ония, които са от моя дом... Усещам тая общност като нещо извънредно очевидно: „Ние от групата 2/33!“ Ето че струпаните безредно материали вече се свързват“⁵.

Домът, за който пише воюващият писател, е изтъкан от символни връзки, които – както посочват лингвистът Емил Бенвенист и психоаналитикът Жак Лакан – винаги отразяват определен тип обществени отношения⁶. Обратна е ситуацията при разкъсването на връзките с близките и значими личности. В такова положение се озовава Марк Твен, когато получава известие за внезапната смърт на дъщеря му. В записките му ясно можем да проследим връзката между протичането на процеса на скърбене, чиито закономерности ще бъдат описани от Е. Кюблър-Рос през XX в., и деградацията на символните му способности.

Шокът от трагичната вест е толкова силен, че „зашеметеният разум“ на писателя изгубва способността си да схваща значенията на думите в пълния им размер и започва да ги търси „опипом“. Сякаш интелектът му деградира до телесен. Това състояние се дължи на необходимостта на психичния апарат да филтрира трудно поносимата информация. Писателят си дава сметка, че ще са му необходими месеци и дори години, за да оцени размерите на все още непреживяната загуба.

За да опише вътрешната си разруха, Твен прибегва към метафората на опожарения дом. Руините символизират съкрушената му душа, а пожарът – характерното за

² Башлар, Г. *Поетика на пространството*. – София: Народна култура, 1988, с. 36.

³ *Ibid.*, с. 40, 99.

⁴ Юнг, К. *Архетип и символ* – Москва: Ренессанс, 1991, с. 211.

⁵ Екзюпери, А. *Избрани творби*. – София: Народна култура, 1982, с. 373.

⁶ Връзките между човека и света, както и между самите хора, са опосредствани от символния механизъм, благодарение на който формираме съзнанието за себе си, както и за обкръжаващата ни природна и социална среда. Бенвенист, Е. *Езикът и човекът*. – София: Наука и изкуство: 1993, с. 35–36.

Лакан, Ж. *Семинари 1953 – 1954. Книга I. Работы Фрейда по технике психоанализа*. Кн. 1. – Москва: Логос, 1998, с. 23–25.

меланхолията изпепеляване⁷. Писателят се преживява като бездомен поради сериозните размествания на неговия символно изграден вътрешен свят.

В духа на Башларовата поезика той оценява времето, прекарано с дъщеря му Сузи, като скъп дом изпълнен с приятни спомени⁸. След смъртта на момичето този дом опустява. Трябва да мине време, за да бъде разкрита поредицата от загуби: „Започва да ни липсва едно нещо, после друго, трето. И когато се заемем да ги търсим, откриваме, че те са били в този дом. Всяко едно от тях е винаги най-същественото... То не може да се замени. Било е в този дом. Безвъзвратно е загубено“⁹.

Малко преди смъртта си Сузи бива сполетяна от една „прекрасна илюзия“. Припознава се в прислужницата и я нарича „мама“. Това е последната дума, която произнася. Без да познава теорията на Лакан, М. Твен сравнява заблудата на дъщеря си с „видение в забулено огледало“¹⁰. Така той свързва последните мигове от живота на детето си с неговото начало, когато с помощта на майката е преминало през Стадия на огледалото. Когато мракът на смъртта се сгъстява около Сузи, нейната памет възкресява един успокояващ образ, който да я придружи до отвъдното.

Ако скърбящият М. Твен се преживява като бездомен в резултат на загубата на близък човек, то тогава можем да си зададем и обратния въпрос: какво става с личността, след като загуби „всичко онова, което символизира“. За илюстрация от многобройните литературни примери ще се спра на романа на Мишел Турние „Петкан или чистилището на Пасифика“. В него са описани не само трудностите за цивилизоването на един безлюден остров, но и значението на езика и речта за оцеляването на пустинника. Аналогично в „Зеленият храм“ Ерве Базен показва, че човек – дори ако реши да напусне да напусне доброволно обществото, за да заживее „без памет и име, тоест без себе си“ – не може да оцелее без езика, дарен му от другите¹¹.

Главният герой на Турние, се озовава след корабкрушение на безлюден остров, който спонтанно кръщава „Запустение“. Чрез това име той предава цялата незавидност на положението си¹². Така още в началото авторът въвежда един от съществените кодове, чрез които трябва да се чете произведението му. Според Левинас актът на именуване позволява на човек да се отграничи от анонимността на стихииите¹³. От психоаналитична гледна точка Лакан го свързва с башината функция, а Жак Дерида го разглежда като „жест на архи-писмото“, който води до „загуба на абсолютната близост, на едно себе-

⁷ Кръстева, Ю. *Черно слънце. Депресия и меланхолия*. – София: 1999, с. 11.

⁸ Къщата е опора на паметта, тъй като подслонява спомените в своите убежища. „Понякога ни се струва, че опознаваме себе си във времето, а всъщност можем да опознаем само низ от последователни моменти на установяване в различни пространства на съществуването ни, на едно същество, което не иска да изтече, което даже тогава, когато търси в миналото изгубеното време, иска да „спре“ хода на времето. В хилядите си килийки пространството съдържа сгъстено време“. Башлар, *Поезия на пространството*, с. 44.

⁹ Твен, М. *Автобиография*. – София: Захарий Стоянов, 2008, с. 248–249.

¹⁰ *Ibid.*, с. 250.

¹¹ Базен, Е. *Зеленият храм*. – София: Народна култура, 1984, с. 153.

¹² Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика* – Варна: Георги Бакалов, 1985, с. 14.

¹³ Левинас, Е. *Тоталност и безкрайност* – София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000, с. 132.

присъствие, което вече е неспособно да се появи по друг начин, освен в собственото си изчезване¹⁴.

Самотният корабкрушенец неизбежно преминава през етапите на траурната реакция. В началото отказва да приеме, че заточението му ще бъде продължително. От психологическа гледна точка надеждите му напомнят „налудността за помилване“¹⁵. В очакване на невъзможното спасение по цели дни се взира в „металната повърхност“ на океана, обърнал гръб на острова¹⁶.

Накрая бива принуден да пренесе от руините на кораба оцелелите провизии, огнестрелни оръжия и оръдия на труда, както и единствената запазена книга – Библията. След като прочита главата за Ной, решава да последва примера му, като в разрез с морската традиция кръщава предварително ковчега на своето спасение „Избавление“¹⁷.

От началото до края на романа си Турние подчертава неделимата връзка между езика и времето. Робинзон добре помни датата на корабкрушението, но не и дните, изтекли от нея¹⁸. Знае само, че от злополуката го дели „неопределен и неопределим по продължителност период, изпълнен с мрак и ридания“. Откъснат от света на хората, той е „орисан да живее върху островче от време, обитавайки остров в пространството“¹⁹.

Липсата на ориентация във времето е сравнима с хвърлянето на камък в бездънен кладенец²⁰. Срещата с подивялото корабно куче кара Робинзон да се замисли за продължителността на престоя си на острова. Обещава си да отбелязва всеки ден с резка, а тридесетия – с кръстче²¹. Тъй като цялото му внимание е погълнато от мисълта за скорошно избавление, той забравя за дадената пред самия него дума, като продължава да живее сред време, изпълнено с „кобни знаци и сатанинство“²².

Неизпълненото обещание на Робинзон косвено въвежда проблема за перформативните изказвания. Според Дериде първоначално те били смятани за куриози.

¹⁴ Дериде, Ж. *За граматологията*. – София: ЛИК, 2001, с. 174–175.

¹⁵ Психиатричен термина, описващ вярата на осъдените на смърт, че ще бъдат помилвани непосредствено преди екзекуцията им. Франкл, В. *Смисълът в живота* – София: Отворено общество, 1994, с. 22.

¹⁶ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 17.

¹⁷ „Избягах от корабкрушението на живота“, пише Григорий Велики по повод влизането си в манастир. Шевалие, Ж., А. Геербрант *Речник на символите*. т. 2. – София: Петриков, 1996, с. 65. Героят на Турние иска точно обратното – да се върне към живота след реално корабкрушение. Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 20.

¹⁸ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 22.

¹⁹ *Ibid.*, с. 36–37. Е. Бенвенист подчертава, че между хронологичното и житейското време няма нищо общо. Бенвенист, Е. *Езикът и човекът*, с. 125–126.

²⁰ В символен план кладенецът има значението на „стълба на спасението“, тъй като свързва трите космически нива – вода, земя и въздух. Шевалие, Геербрант, *Речник на символите*. т. 2, с. 472. Героят на Турние трябва сам да създаде „стълбата“, която да го изведе от островното му безвремие. По-късно той ще запише в дневника си: „Тръгвайки от самото дъно, в началото заживях тук сякаш извън времето. С възстановяването на летоброенето си възвърнах властта над самия себе си“ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 50.

²¹ Тази форма на примитивно времеизмерване много точно илюстрира тезата на Ж. Дериде, че безписмени общества не съществуват. Дериде, Ж. *За граматологията*, с. 171. На проблема за архаичните форми на времеизмерване е посветена дисертацията на М. Стоева „Антропологични проблеми при възприемане и измерване на времето (Поглед върху праисторията)“. Научен ръководител: ст.н.с. д-р В. Личев. София, 2006.

²² Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 26–28.

Едва по-късно било открито, че присъстват във всяка реч²³. Изричането на експлицитни перформативи като: „обзалагам се“, „завещавам“, „обещавам“ и др., е равносилно на извършване на означения акт. Изказването: „Обещавам, но не съм длъжен“, не е перформатив, тъй като от „не съм длъжен“ следва „не обещавам“²⁴. Неизпълнената дума, която Робинзон дава пред себе си, показва, че в условията на самота Символният регистър изгубва принудителния си характер.

Въпреки отказа на корабкрушенеца да отчита времето, оказва се, че самото то е способно да „пише“. След приключването на работата си по „Избавление“ Робинзон установява, че „дългата история“ по създаването на плавателния съд се е врязала завинаги в плътта му. Достатъчно само е да погледне тялото си, за да я „прочете“²⁵.

Провалът на Робинзон да пусне „Избавление“ по вода дава повод на автора да направи някои феноменологически бележки за влиянието на околните върху концентрацията на съзнанието. Макар да са мощен фактор за разсейване, другите същевременно развиват способността за фокусиране върху повече от едно неща. Робинзон е изгубил тази способност и поради това не е успял да съчетае идеята си за създаването на стабилен кораб с възможността за пускането му по вода²⁶. Всъщност е следвал примера на един митичен образец, който не се е оказал удачен от практическа гледна точка.

Неуспехът съкрушава до такава степен самотника, че той започва да се влачи по земята, подобно на някои от героите на Бекет²⁷. Ако бе попаднал в масови безредици, тълпата би го поддържала изправен²⁸. Без другите обаче той рухва вътрешно и външно. Заравя лице в пръстта, от която започва да поглъща „неназовими неща“²⁹. Така изгубва двете основни човешки характеристики: изправената стойка и езика³⁰.

Синтагмата „неназовими неща“ съдържа поне три важни момента. Както отбелязва Ж. Лакан, когато наложим върху външния свят мрежата от означаващи, Реалното – като остатък от символизацията – отстъпва на заден план³¹. Обратното, след загубата на означаващи под влияние на непреодолима мъка субектът се озовава сред символно неструктурираната реалност. Ю. Кръстева определя това състояние като асимволия³².

²³ Derrida, J. *Points... Interviews 1974-1994*. – Stanford. University Press, 1999, p. 171.

²⁴ Остин, Д. *Как с думите се вършат неща* – София: ИК „Критика и хуманизъм“, 1996, с. 38; 54.

²⁵ Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика*, [с.] 26–28.

²⁶ *Ibid.*, с. 29.

²⁷ *Ibid.*, с. 31.

²⁸ *Ibid.*, с. 35–36.

²⁹ *Ibid.*, с. 36.

³⁰ По-късно в дневника си Робинзон ще запише три думи, изглеждащи му като някакъв ключ: „Проснат върху земята“. Чрез тях обаче той ще опише връзката между двата нагона, с които му е трудно да се бори в условията на самота. „Любовта и смъртта, двете лица на едно и също човешко поражение в общ устрем потъват все в тая земя“. Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 113. Като „проснат“ се определя един от самотните и бездомни герои на С. Бекет. След като бива изоставен от Петкан, Робинзон ще прочете в Библията: „По-добре двама, нежели един, понеже имат добра награда за труда си. Защото ако падне единият, другият ще подигне другаря си. Но горко на един, кога падне, а няма другого, който да го подигне“. *Ibid.*, с. 144.

³¹ Вание, А. *Лакан*. – София: Лик, 2000, с.16.

³² Кръстева, Ю. *Черно слънце. Депресия и меланхолия*. – София. 1999, с. 87.

Синтагмата на Турние съдържа и препратка към романа на С. Бекет „Неназовимото“.³³ Това е екзистенцията, която – за разлика от всичко останало – никога не може бъде подложена на „символно убийство“ (Лакан) чрез заместването ѝ със знак. Кошмарът на героя на Бекет е, че е неспособен да избяга както от съществуването, така и от езика, който е получил от изоставилите го други.

След като изгубва надеждата си за избавление, героят на Турние затъва в тинята – символ на екзистенциалната му безизходица. Губи бъдещето, а настоящето за него става ковачница на спомени³⁴. Поради това дори най-незначителните и ненужни вещи, напомнящи му за липсващата човешка общност, придобиват в очите му стойността на реликви³⁵.

На кораба Робинзон се натъква на множество книги с избелели страници, които би могъл да използва като палимпсест за водене на дневник. Заместител на мастилото му осигурява една риба, отделяща алена течност³⁶.

Според Лакан езикът има умъртвяващи функции – за да се появи в Символния регистър, нещото трябва да изчезне³⁷. В този дух Робинзон подостря перо от лешояд, за да започне да води „бордовия си дневник“. „Свещенодействието на писането“ „почти го изтръгва от бездната на животинското съществуване“, тъй като му позволява да прекрачи „прага на духовния живот“³⁸. То обаче далеч не решава всичките му проблеми.

Корабокрушенецът предприема дълги преходи, за да състави карта на острова. Тя му вдъхва кураж да преименува земята, която в началото е угнетил с безчестното име „Запустение“. Тъй като от християнска гледна точка унието е грях, а надеждата – добродетел, кръщава острова си *Сперанца*³⁹. Същевременно това име му напомня и за земната любов, която някога е изпитал към една пламенна италианка.

Съставянето на карта е символен акт. През Въображаемия си регистър самотникът обаче вижда в графичната ѝ форма женско тяло без глава. Зад него психоаналитиците биха открили образа на майката⁴⁰. В подкрепа на това тълкувание може да бъде посочен един епизод, когато Робинзон се отдава на мечтателно съзерцание. Докато пространството и времето се стопяват за него, през плетеницата от листа той вижда върху помътнялото небе да се очертава едно лице, което – в духа на Башларовата поетика – го връща към времето, когато е бил защитен в бебешката си люлка, без да му се е налагало да вниква в

³³ В съответствие с оригиналното заглавие (*L'Innommable*). Бълг. издание: Бекет, С. *Думи няма*. Петър Оббов (прев.) – София: Фама, 1997.

³⁴ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 31.

³⁵ Според Хайдегер реликвите свидетелстват не за едно отминало време, а за света, на който са принадлежали. Хайдегер, М. *Битие и време* – София: Изток – Запад, 2005, с. 287–289.

³⁶ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 36.

³⁷ Лакан, *Семинари 1953 – 1954*, с. 316.

³⁸ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 36.

³⁹ В текста първото име е в кавички, докато второто – в курсив. Кавичките според Дериди приличат на пинцети. Според Ф. Понж към думите, произнесени от мръсни усти, трябва да се посяга с пинцети, подобно на хирургите, отстраняващи мръсни марли. Derrida, J. *Signéponge = Signponge*. – New York: Columbia University Press, 1984, p. 44.

⁴⁰ Декапитираните образи изразяват страха от кастрация. По-късно героят ще влезе в сексуални отношения с острова, чийто плод ще бъде нова порода растения. Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 42.

смисъла на думите⁴¹. Не е трудно да се досетим коя е личността, чието лице си припомня героят. Ю. Кръстева би го нарекла Нещото или ранната майка⁴².

Регресиите са опасни за самотника. Единственото му средство за борба с тях е засилването на ролята на Символния регистър. Тъй като Сперанца е другото име на хаоса, Робинзон си поставя за цел да преобрази целия този „непроницаем, невнятен и изпълнен с пагубни водовъртежи остров“ в „неосезаем, понятен и проницаем до самата сърцевина градеж“. Затова решава да дамгоса бозайниците, да сложи халки на птичките, а пред растенията – табели с имената им⁴³.

Чрез разграфяването на една стъклена колба на двадесет и четири деления Робинзон се сдобива с примитивен уред за измерване на времето. Така той си възвръща „властта над себе си“, но не и липсващите му други⁴⁴.

Най-красноречив пример за деградиращото влияние на самотата е упадъкът на речта⁴⁵. По този повод Турние се позовава на възгледите на М. Хайдегер⁴⁶. Зидовете на словесната цитадела, в която мисълта на героя се е подслонявала и чувствала като у дома си, рухват и той започва да говори само буквално⁴⁷.

Авторът споменава само три от риторичните фигури, които изгубват значение за героя му: метафора, литота и хипербола. Благодарение на езиковата дейност човек може да преувеличава, омаловажава или пренася значения от една област към друга, но само в присъствието на някой друг. Такива отклонения в речта на Робинзон престават да се наблюдават. Наред с тях думи като: „жена, гръд, бедра, разтворени според неговото желание“, изгубват значението си и се превръщат във *flatus vocis*⁴⁸. Това означава, че термините със сексуално значение стават толкова нереални, колкото и общите понятия за номиналистите.

Отсъствието на другите заличава и разликата между вътрешно и външно. Тъй като Робинзон вече няма тайни, той се превръща в черна яма, в една гледна точка върху Сперанца и нищо друго. За него душата се изпълва със значимо съдържание една отвъд кожата калъф, който отделя вътрешността от външността⁴⁹. В духа на Лакан Робинзон

⁴¹ *Ibid.*, с. 40.

⁴² Кръстева, Ю. *Черно слънце. Депресия и меланхолия*, с. 29.

⁴³ Символният ред според Лакан се предава по бащина линия. В памет на баща си Робинзон създава ботаническа градина, като пред всяко растение слага надпис с латинското му наименование, което като по някакво чудо си припомня. Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика*, [с.] 41–56.

⁴⁴ *Ibid.*, с. 55.

⁴⁵ Словото е зараза, която усамотението не познава. Базен, Е. *Зеленият храм*, с. 150.

Първообразът на героя на Д. Дефо Александър Селкирк е чел всеки ден на глас по едно евангелие. Въпреки това речта му била трудно разбираема, когато го открили след продължителния престой в пълна самота.

⁴⁶ „Езикът е домът на битието. В неговото обиталище живее човекът“. Хайдегер, М. *Същности* – София: Гал-Ико, 1999, с. 165.

⁴⁷ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 57.

⁴⁸ Термин, въведен от средновековния схоласт Росцелин, според когото общите понятия не се нищо повече от полъх на гласа (Философский энциклопедический словарь 1986: 440). *Философский энциклопедический словарь*. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва: Советская энциклопедия, 1983, с. 440. Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 101.

⁴⁹ *Ibid.*, с. 58.

открива, че няма самостоятелен и независим от другите „Аз“. Последният е резултат само на един „вторичен и донякъде интроспективен начин на познание“⁵⁰.

Подобно на много други самотници Робинзон се усъмнява в реалността на съществуването си. Той търси решение на проблема си в езика в духа на Хайдегеровата философия:

Какво ще рече да съществуаш? Това ще рече да бъдеш отвън, *sistere ex*. Онова, което е вътре, не съществува.... А самият аз съществувам единствено като се спасявам от себе си при другите. Онова, което усложнява нещата, е, че несъществуващото яростно упорства на всяка цена да внуши обратното. Забелязва се огромен и всеобщ стремеж на несъществуващото към съществуване⁵¹. [...] Онова, което на разстояние не от-стои, на-стоява... да отстои, сиреч да съществува⁵².

Когато структурите, които са били изградени и поддържани чрез общуването с другите, започват непоправимо да се рушат, на Робинзон се налага да потърси нова опорна точка. В дъното на пещерата, в която първоначално се е подслонявал, той се натъква на крипта⁵³, предназначена като че ли да приеме тялото му, свито в зародишна форма. Така той разкрива майчината природа на Сперанца. В митичната утроба на острова си спомня за куклите матрьошки, най-малката от които е „ядрото и смисълът на тяхното съществуване“⁵⁴. Така „сиракът, отдалечен от хората“ открива „обетованата земя“, където може да бъде спохождан от духа на собствената му майка⁵⁵.

След излизането си от пещерата Робинзон установява, че тя, също като тинята, насъсква срещу него миналото, но му възвръща „изгубената невинност, за която всеки човек жали вътрешно“. В нея „покоят на майчината утроба се слива с покоя гробовен“⁵⁶. Същата символна еквивалентност открива и странстващата героиня на Ю. Кръстева Стефани Дьолакур, само че в един модерен разтегателен диван⁵⁷.

Деградиращото отсъствие на другите се отразява и върху сексуалното желание на самотника. По-рано то е било канализирано от институциите и обществото. Това скеле обаче се срива на острова⁵⁸. В условията на сексуална депривация Робинзон навлиза в „растителния период“ на съществуването си.

⁵⁰ *Ibid.*, с. 82–83.

⁵¹ Хайдегер се позовава на Платоновия „Пир“, където всеки преход от несъществуване към съществуване е определен като *ποίησις* (поезис). Хайдегер, М. *Время и бытия*, Москва: Издательство Республика, 1993, с. 225.

⁵² Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 110.

⁵³ Истинският меланхолик крие в криптата си незаконен обект. Абраам, Н., М. Торок *Кора и ядро*. – София: ЛИК, 2000, с. 148.

⁵⁴ Аналогично желание Ю. Кръстева описва в романа си „Обладаване“. Кръстева, Ю. *Обладаване*, с. 30. Матрьошката е образ, чрез който Ю. Лотман онагледява аналоговия тип комуникация от типа Аз – Аз. Лотман, Ю. *Култура и информация* – София: Наука и изкуство, 1992, с. 68.

⁵⁵ Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 89–92.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 95.

⁵⁷ Кръстева, *Обладаване*, с. 30.

⁵⁸ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 100.

Тук Турние прави интертекстуална препратка към съчинението на Ламетри „Човекът растение“.⁵⁹ Цветът е детеродният орган на растението, който то поднася на всеки срещнат като своето най-бляскаво и уханно притежание⁶⁰. Робинзон си представя, че някои дървета биха могли да го използват така, както орхидеите си служат с насекомите⁶¹. Тогава техните клони за него биха се превърнали в благоуханни и сладострастни жени⁶². Когато един ден Робинзон задоволява желанието си, разпънат на „необикновен любовен кръст“, половият му орган бива ухапан от паяк⁶³. Нравствената интерпретация на произшествието му подсказва, че растителният период се превръща в опасна клопка за съществуването му⁶⁴.

Благодарение на Библията Робинзон намира нов обект на сексуалните си нагони. В „Песен на песните“ се натъква на изобилие от образи, оприличаващи „земята с жена или невестата с градина“. Те му помагат да установи нов тип отношения с острова си. Докато удовлетворява желанието си в една розова котловина, той повтаря библейските стихове, а след това чува в себе си „ответната песен на невестата“. От сексуалната му връзка пониква нов сорт растения⁶⁵.

Самотата засилва у Робинзон разрушителните нагони и той започва да мечтае за подземен трус, който да унищожи целия цивилизационен ред, установен до този момент на острова. Освен психоаналитичният код, тук е налице и философско-семиотичен – „импложията и краят на социалното“⁶⁶. Разрушителното желание на Робинзон е свързано със зараждането у него на „друг човек“ като пълна противоположност на строителя и уредника⁶⁷. Докато първият не съзрее достатъчно, вторият трябва да бъде запазен. Така самотникът продължава да култивира острова и същевременно да се „дехуманизира“⁶⁸.

Спасяването на един дивак го дарява с обществото, за което дълго време е хленчил. Този път обаче функцията на именуване се натъква на религиозните и цивилизационни предразсъдъци на островния обитател. Новодошлият не може да носи християнско име,

⁵⁹ „Дали Робинзон не беше последният човешки потомък, призван да се завърне към растителния първоизвор на живота?“, *Ibid.*, с. 103.

⁶⁰ „Матката, влагалището и външните полови органи образуват плодника“. Ламетри, Ж. *Човекът машина* – София: Наука и изкуство, 1981, с. 233.

⁶¹ „Човекът... е поне насекомо, което пуска своите корени в матката“, *Ibid.*, с. 233.

⁶² Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 102–103.

⁶³ Дървото-Кръст е често срещан образ в християнската иконография. Шевалие, Ж., А. Геербрант *Речник на символите*. т. 2, с. 302.

⁶⁴ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 103–104.

⁶⁵ *Ibid.*, с. 116–117. По-късно Робинзон ще разобличи сексуалната връзка на Петкан с острова по различната окраска на новопоникналите цветя. „Сред растенията има негри, мулати или на петна, които човек не може да си представи“. Ламетри, *Човекът машина*, с. 237.

⁶⁶ Бодрийар, Ж. *В тени молчаливого большинства, или конец социального* – Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2000, с. 67–72.

⁶⁷ Пол Валери пише: „Човекът ... е едновременно това, което ни движи напред и това, което ни връща назад; съзидателното и разрушителното, случайното и пресметнатото“. Валери, П. *Човекът и раковината*. – София: Народна култура, 1988, с. 191.

⁶⁸ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 114.

тъй като не е кръстен. Поради това не може да бъде поставен на „равна нога с човешките същества“⁶⁹.

Християнската система за времеизмерване подсказва на Робинзон името, което да даде на дивака. Тъй като го спасява в петък (според островното летоброене), той го кръщава Петкан, име, което не е нито човешко, нито название на предмет, а „е – и едното, и другото, наименование на нещо живо и не, и абстрактно и не, белязано завинаги от своята мимолетна, случайна и сякаш преходна същност“⁷⁰.

Появата на дивака възвръща у Робинзон вярата, че установеният от него ред, ще придобие смисъл⁷¹. Един ден обаче Петкан се скрива в пещерата, за да запали лулата на господаря си. Когато бива изненадан от него, той я захвърля сред буретата с барут и причинява мощен взрив, помитащ всичко на острова⁷². Именно това е имплозията, за която Робинзон навремето е мечтал, без да има смелостта да я предизвика сам.

От този момент аракуанът става „по детски простодушен и невинен предводител“ на бившия си господар. Робинзон обръсва брадата си, която по-рано е била символ на неговия авторитет, оприличаващ го на Бог-Отец. Така той не само се подмладява, но и открива необяснима прилика между неговото лице и това на аракуана⁷³.

Преобръщането на цивилизационния порядък на острова първоначално бива символизирано чрез засаждането от Петкан на дърветата с корените нагоре⁷⁴. Впоследствие дивакът научава предишния си господар да ходи на ръце⁷⁵.

Размяната на ролите дава повод на Турние да вмъкне в текста си психодраматичната теория на Д. Морено. Петкан създава дървена кукла, представяща бившия му господар. Върху нея той излива своя натрупан гняв. Аналогично постъпва и Робинзон. Така двамата откриват начин да разрешават конфликтите си, без да стоварват агресията си един върху друг. Впоследствие Петкан се дегизира като Робинзон. По този начин той се освобождава от лошия спомен за робското му съществуване, а бившият му господар – от угризенията на съвестта си⁷⁶.

Един ден Робинзон открива под слой от пясък запазения си дневник. Този път той подновява записките си благодарение на дивака, който го снабдява с пера от албатрос и

⁶⁹ *Ibid.*, с. 126.

⁷⁰ *Ibid.*, с. 126.

⁷¹ *Ibid.*, с. 130.

⁷² *Ibid.*, с. 157–158

⁷³ *Ibid.*, с. 161–163.

⁷⁴ Както на Изток, така и на Запад, Дървото на живота често пъти е обърнато. Смисълът на тази инверсия е, че животът произлиза от слънцето и прониква в земята. Шевалие, Ж., А. Геербрант *Речник на символите*. т. 1, с. 302.

След „хелиоцентричното преображение“ на Робинзон, космите на брадата му престават да го свързват със земята като „геотропични коренчета“, а рижата му коса издига къдриците си като огнена клада в небето. Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 140.

⁷⁵ *Ibid.*, с. 164.

⁷⁶ *Ibid.*, с. 178 – 181.

синя течност, получена от растението синилче, казвайки му: „албатросът е по-добър от лешояда, а синьото е по-добро от червеното“⁷⁷.

В подновения дневник Робинзон се моли за две неща: да почувства Петкан като представител на цялото човечество и да се научи да се смее като него⁷⁸. Този път вижда в дивака „кълбо от значения“, което му е трудно да размотае⁷⁹.

След имплозията отношението на Робинзон към времето се променя. Преди нея всеки миг е клонял към следващия и така е създавал вакуум в настоящето. Колкото по-целенасочено е било времето му, толкова по-бързо е отлетало, оставяйки след себе си купчината от паметници и разруха, наречена негово житие. След освобождаването му от цивилизационните шампи той открива безкрайността на настоящето. Дните му вече не се заваят един връз друг, тъй като престават да бъдат етапи от изпълнението на някакъв план.

Турние тук умишлено прибъгва към парадокса. Ако героят му наистина е превъзмогнал линейното време, тогава воденето на дневник не би имало смисъл: достатъчна би била само една страница. Проблемът всъщност е в преодоляването на западноевропейска целерационална нагласа⁸⁰. По този повод новият Робинзон записва в дневника си: „Откак експлозията унищожи мачтата на календара, не съм изпитвал нужда да държа сметка за времето. Споменът за това „паметно произшествие“ и за всички негови предпоставки е останал в съзнанието ми жив и непомрачим – още едно доказателство за спирането на времето в мига, когато водният часовник се разлетя натрошен. Оттогава насетне нима ние с Петкан не се озовахме във вечността?“⁸¹.

Преобразяването на Робинзон обаче изисква изграждането на друг тип символно отношение към себе си. Поради това той записва в дневника си: „Пипнешком търся път към себе си в една гора от алегии“⁸². Тук Турние прави интертекстуална препратка към сонета на Ш. Бодлер „Съответствия“: „в гора от символи човек се лута сам,/ изпращан от очи, към него благосклонни“⁸³. Към „гората от символи“ се обръща и Р. Барт, когато типологизира трите основни типа *семиологични съзнания*: символно, парадигмално и синтагматично⁸⁴.

⁷⁷ *Ibid.*, с. 182. Според Ж. Дерида отхвърлянето на писмената способност у примитивните народи е равнозначно на отхвърлянето на човека, който не попада в традициите на западноевропейската култура. Дерида, Ж. *За граматологията*, с. 132.

⁷⁸ Турние, *Петкан или чистилицето на Пасифика*, с. 184.

⁷⁹ *Ibid.*, с. 193.

⁸⁰ Според нея времето трябва да бъде полезно, рентабилно, продуктивно. Като противодействие на този възглед може да бъде посочено пилеенето или губенето на времето, оставянето му да тече съобразно неговия естествен ход. Агасински, С. *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. – София: ЛИК, 2001, с. 12.

⁸¹ Турние, *Петкан или чистилицето на Пасифика*, с. 186.

⁸² *Ibid.*, с. 197.

⁸³ Бодлер, Ш. *Съответствия*: <http://chitanka.info/text/10754> (последна проверка 26.05.2023). Един ден Робинзон се вглежда в окоето на припичащия се на слънце Петкан и открива в него невероятна красота. Тогава му хрумва, че зад маската на дивака може би се крие друга личност. Турние, *Петкан или чистилицето на Пасифика*, с. 155.

⁸⁴ Барт, Р. *Разделението на езиците*. – София: Наука и изкуство, 1995, с. 120–121.

Един ден дивакът Петкан забелязва с далекогледа приближаването на кораб, носещ английското знаме. Това кара Робинзон да си припомни целия си живот, прекаран на острова, „подобно на смъртник, преди да издъхне“. Причината за очакваната присъда е предстоящата среща с капитана като „представител на целия човешки род“. Той неизбежно ще се опита да го „оплете в мрежа от думи и жестове“. Ръкостискането с него би поставило на опасно изпитание щастливото и неограничено пространство от време, което Робинзон си е изградил след своето слънчево преобръщение⁸⁵.

На финала на романа си Турние отново подчертава интерсубективния характер на времето. Първият въпрос на островитянина е: „Кой ден сме?“. Когато научава точната дата, година и ден от седмицата, изчислява, че е прекарал на острова над 28 години, срок, който му се вижда прекалено дълъг, защото се смята за много по-млад⁸⁶.

Предвиждайки очакваната реакция на сънародниците си, излъгва, че не помни откога е на острова. Оказва се обаче, че никой от тях не го е еня как е живял до този момент. Нашествениците се интересуват единствено от богатствата на Сперанца, а откриването на златни монети разпалва алчността им. Дистанцираният Робинзон ги наблюдава с любопитството на естествоизпитател, изследващ поведението на мравки или термити⁸⁷.

Опитва се да проведе въображаем диалог с капитана. На въпроса му: „Защо живее?“, той би посочил с лявата си ръка земята на Сперанца, а дясната би вдигнал към слънцето. Този жест естествено би предизвикал неизбежен смях⁸⁸. В същото време се оказва, че дивакът Петкан е напълно адаптиран към общество, от което се отвращава неговият спасител⁸⁹.

Най-противен на Робинзон е „метежният дъх на времето“, излъчван от сънародниците му. Именно той заплашва да унищожи онази негова младост, която не носи в себе си порив към упадък, тъй като при нея всяка сутрин е „ново начало, живот във вечното настояще, без минало и бъдеще“⁹⁰.

На острова си Робинзон се връща необяснимо състарен⁹¹. На сутринта открива, че Петкан е изчезнал. Така се оказва сам като в първите дни на изгнанието си, само че този път предаден от единствения си другар⁹².

Тук Турние използва една метафора, която може да бъде открита у Д. Байрон и Р. Музил. Изоставеният Робинзон усеща как изтеклото време се стоварва върху плещите му и те се огъват под неговата тежест. До идването на кораба тези двадесет и осем години не са съществували. „Бяла птица“ ги донася със себе си „като зараза на смъртоносна болест“

⁸⁵ Турние, *Петкан или чистилището на Пасифика*, с. 199.

⁸⁶ *Ibid.*, с. 199.

⁸⁷ *Ibid.*, с. 202.

⁸⁸ *Ibid.*, с. 206.

⁸⁹ *Ibid.*, с. 204.

⁹⁰ *Ibid.*, с. 208.

⁹¹ *Ibid.*, с. 209.

⁹² *Ibid.*, с. 211.

и Робинзон внезапно се превръща в старец, за когото по-страшно проклятие от самотата няма⁹³.

Поема към разрушената пещера, където се натъква на един юнга, избягал заради насилието на кораба⁹⁴. Старецът се обръща към младежа с въпрос за името му. Тъй като е естонско, то е трудно за произнасяне. Тогава той го кръщава Четвъртък – денят на Юпитер, бога на небесата и неделята на децата⁹⁵. Тук завършва романът.

В заключение ще цитираме мислите на унгарската психоаналитичка М. Торок за връзката между човешкото жилище и текста:

Книгата по традиция се разглежда като дом: обиталище на идеи, на истории, на истории на идеите. Тя предполага наличието на гост-читател, който чака стопанинът да го покани да прекрачи прага, за да навлезе без притеснение в едно ново пространство, което може да му стане близко⁹⁶.

Темата за бездомността е едно от предизвикателствата в тази насока, тъй като изисква от читателя да е прекрачвал праговете на множество домове, благодарение на които да открие своето собствено обиталище.

Библиография

Абраам, Н., М. Торок *Кора и ядро*. – София: ЛИК [Abraham, N., M. Török, Kora i yadro. – Sofia: LIK], 2000.

Агасински, С. *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. – София: ЛИК [Agasinski, S. Minuvachat vav vremeto. Modernost i nostalgiya. – Sofia: LIK], 2001.

Базен, Е. *Зеленият храм*. – София: Народна култура [Bazin, H. Zeleniyat hram. – Sofia: Narodna kultura], 1984.

Барт, Р. *Разделението на езиците*. – София: Наука и изкуство [Barthes, R. Razdeleniyeto na ezitsite. – Sofia: Nauka i izkustvo], 1995.

Башлар, Г. *Поетика на пространството*. – София: Народна култура [Bachelard, G. Poétique de l'espace], 1988.

Бекет, С. *Думи няма*. – София: Фама [Beket, S. Dumi nyama. – Sofia: Fama], 1997.

Бенвенист, Е. *Езикът и човекът*. – София: Наука и изкуство [Benveniste, E. Ezikat i chovekat. – Sofia: Nauka i izkustvo], 1993.

Бодлер, Ш. „Съответствия“ [Baudelaire, Ch. «Correspondances» : <http://chitanka.info/text/10754> (26.05.2023).

Бодрийяр, Ж. *В тени молчаливого большинства, или конец социального* – Екатеринбург: Изд. Уральского университета [Baudrillard, J. V teni molchalivogo bol'shinstva, ili konets sotsial'nogo – Yekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta], 2000.

⁹³ *Ibid.*, с. 212.

⁹⁴ *Ibid.*, с. 213.

⁹⁵ *Ibid.*, с. 215.

⁹⁶ Торок, М. *Увод*. – В: Абраам, Н., М. Торок *Кора и ядро*. – София: ЛИК, 2000, с. 9.

Валери, П. *Човекът и раковината.* – София: Народна култура, 1988. [Valery, P. L'Homme et la coquille – Sofia: Narodna kultura, 1988.]

Вание, А. *Лакан.* – София: ЛИК [Vanier, A. Lacan. – Sofia: LIK], 2000.

Дерида, Ж. *За граматологията.* – София: ЛИК, 2001. [Derida, J. Za gramatologiyata. – Sofia: LIK, 2001.]

Сент-Екзюпери, А. *Избрани творби.* – София: Народна култура, 1982. [Saint-Exupéry, A. Izbrani tvorbi. – Sofia: Narodna kultura, 1982.]

Кръства, Ю. *Обладаване.* – София: Хемус [Kristva, J. Obladavane. – Sofia: Hemus], 1998.

Кръстева, Ю. *Черно слънце. Депресия и меланхолия.* – София [Kristeva, J. Cherno slantse. Depresiya i melanholiya. – Sofia], 1999.

Лакан, Ж. *Семинары 1953 – 1954. Книга I. Работы Фрейда по технике психоанализа.* Кн. 1. – Москва: Логос [Lacan, J. Seminary 1953 – 1954. Kniga I. Raboty Freyda po tekhnike psikhoanaliza, N 1. – Moskva: Logos], 1998.

Ламетри, Ж. *Човекът машина* – София: Наука и изкуство [La Mettrie, J. Chovekat mashina – Sofia: Nauka i izkustvo], 1981.

Левинас, Е. *Тоталност и безкрайност* – София: УИ Св. Климент Охридски [Lévinas, E. Totalnost i bezkraynost – Sofia: UI Sv. Kliment Okhridski], 2000.

Лотман, Ю. *Култура и информация* – София: Наука и изкуство [Lotman, Yu. Kultura i informatsiya – Sofia: Nauka i izkustvo], 1992.

Остин, Дж. *Как с думите се вършат неща* – София: Критика и хуманизъм [Austin, J. Kak s dumite se varshat neshcha – Sofia: Kritika i humanizam], 1996.

Стоева, М. *Антропологични проблеми при възприемане и измерване на времето (Поглед върху праисторията).* Дисертация – София [Stoeva, M. Antropologichni problemi pri vazpriyemane i izmervane na vremeto (Pogled varkhu praistoriyata). Disertatsiya. – Sofia], 2006.

Твен, М. *Автобиография.* – София: З. Стоянов [Twain, M. Avtobiografiya. – Sofia: Z. Stoyanov], 2008.

Турние, М. *Петкан или чистилището на Пасифика* – Варна: Георги Бакалов [Tournier, M. Petkan ili chistilishcheto na Pasifika – Varna: Georgi Bakalov], 1985.

Философский энциклопедический словарь. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва: Советская энциклопедия [Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar'. Gl. redaktsiya: L. F. Il'ichyov, P. N. Fedoseyev, S. M. Kovalyov, V. G. Panov. – Moskva: Sovetskaya entsiklopediya], 1983.

Франкл, В. *Смисълът в живота* – София: Отворено общество [Frankl, V. Smisalat v zhivota – Sofia: Otvoreno obshtestvo], 1994.

Хайдеггер, М. *Время и бытия*, Москва: Издательство Республика [Heidegger, M. Vremya i bytiya, Moskva: Izdatel'stvo Respublika], 1993.

Хайдегер, М. *Същности* – София: Гал-Ико [Heidegger, M. Sashchnosti – Sofia: Gal-Iko], 1999.

Хайдегер, М. *Битие и време* – София: Изток – Запад, 2005. [Heidegger, M. Bitie i vreme – Sofia: Iztok – Zapad, 2005]

Шевалие, Ж., А. Геербрант *Речник на символите.* т. 1. – София: Петриков [Chevalier, J., H. Geerbrandt Rechnik na simvolite. t. 1, 2. – Sofia: Petrikov], 1995, 1996.

Шютц, А. *Чужденецът* – София: ЛИК [Shyutts, A. Chuzhdenetsat – Sofia: LIK], 1999.

Юнг, К. *Архетип и символ* – Москва: Ренессанс [Yung, K. *Arhetip i simvol* – Moskva: Renessans], 1991.

Bibliography

Derrida, J. *Signéponge=Signponge*. – New York: Columbia University Press, 1984.

Derrida, J. *Points... Interviews 1974-1994*. – Stanford University Press, 1999.

Miroslava Hristoskova

Asist. Prof. PhD

Institute for Philosophy and Sociology – Bulgarian Academy of Sciences

mira.hristoskova@gmail.com

Valeri Lichev

Assoc. Prof. PhD

Institute for Philosophy and Sociology – Bulgarian Academy of Sciences

vlichev5@gmail.com, vlichev_61@yahoo.com